

НА ДОПОМОГУ ВИКЛАДАЧЕВІ ІСТОРІЇ

УДК 94 (477) «2010–2015»

С.В.Кульчицький *

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ Й СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНИ В 2010 – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 2015 рр.

Оцінюється суспільно-політичне та соціально-економічне становище України за останні шість років. Основну увагу приділено Євромайдану, який перейшов у Революцію гідності, а також окупації й анексії Росією Кримського півострова, російській агресії на сході нашої країни.

Ключові слова: патерналізм, диктатура, корупція, тривалість життя, охорона здоров'я, соціальний захист, матеріальний добробут, Євромайдан, Революція гідності, анексія Криму, гібридна війна на сході, АТО, угода про асоціацію з Євросоюзом, парламентська коаліція, програма реформ.

Розпад СРСР по периметру кордонів союзних республік створив на теренах Східної Європи цілком нову ситуацію. Республіки Балтії прогнозовано ввійшли в Євросоюз, а Молдова ратифікувала угоду про асоціацію з ЄС. Тенденції розвитку України, Білорусі й Росії виявилися різними.

Визначаючи програму дій Центральної Ради навесні 1917 р., М.Грушевський висловлював переконаність у тому, що народна революція в Росії «відкриє шлях до федерації Європи, а в майбутньому – до федерації всього світу»¹. У цій федерації, як він сподівався, Україна стане однією з найбільш сильних складових. Здійснені більшовиками комуністичні перетворення перекреслили ці сподівання, але незалежна Україна прагне реалізувати їх на черговому витку історичного процесу. За сучасних умов це означає інтегрування з Європейським Союзом. На протилежному полюсі посткомуністичних трансформацій перебуває Білорусь, де максимальною мірою законсервовано радянські порядки, що загрожує в майбутньому таким самим неконтрольованим хаосом, який пережили інші пострадянські країни впродовж «хвацьких 90-х».

Російській Федерації належала провідна роль у розпаді СРСР, але в ній збереглися уламки імперських структур. Консолідація їх почалася з кінця

* Кульчицький Станіслав Владиславович – доктор історичних наук, професор, завідуючий відділом історії України 20–30-х рр. ХХ ст. Інституту історії України НАНУ

¹ Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К., 1991. – С.51.

1990-х рр. і прискорилося, коли до влади прийшов виходець із радянських органів державної безпеки В.Путін. За півтора десятиліття у цій країні виник централізований політичний режим, в якому відсутні федеративні начала та інші прояви демократії. На відміну від радянського, він позбавлений марксистсько-ленінської ідеології й пов'язаної з нею економічної диктатури купки вождів, тобто суспільство може користуватися приватною власністю. Політична диктатура спирається на економіку, яка майже не залежить від підприємницької діяльності, а натомість обмінює сировинні ресурси на валюту через зовнішню торгівлю.

Порівняно з радянським путінський режим має ще одну істотну особливість: він покладається не стільки на насилля, скільки на патерналізм і цілком підконтрольні Кремлю засоби масової інформації. Економічна та психологічна залежність суспільства від держави, яка дісталася режиму у спадок від радянських часів, допомагає В.Путіну триматися при владі.

Щоб здобути популярність у російському суспільстві, президент РФ назвав розпад СРСР «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ ст.» і заявив про необхідність його реставрації в іншій формі, наприклад Митного союзу. Україна, як і всі інші пострадянські країни, опинилася під загрозою втрати суверенітету. Ця загроза набула особливої гостроти з 2010 р.

Політична ситуація

Структура органів влади в Україні почала складатися ще на зорі 1990-х рр. (зазнавали змін лише її функції та повноваження). Від 2006 р. президенти нашої країни мали урізані повноваження. Вищим органом у системі виконавчої влади був затверджуваний парламентом Кабінет Міністрів. Кандидатуру прем'єр-міністра президент вносив не за власним вибором, а за рекомендацією парламентської більшості.

За кілька тижнів після президентських виборів 2010 р. в парламенті сформувалася пропрезидентська більшість за рахунок перекуплених депутатів опозиційних фракцій (так званих «тушок»). У березні вже було оголошено про появу нової правлячої коаліції на чолі з Партією регіонів. Прем'єр-міністром став висуванець В.Януковича – М.Азаров.

Одночасно новий керівник держави здобув контроль над Конституційним Судом, із допомогою котрого він у вересні 2010 р. скасував реформу, що обмежувала повноваження президента. Україна знову перетворилася на президентсько-парламентську республіку. Парламент скасував вибори на пропорційній основі, які надавали перевагу політичним партіям, і повернувся до чинної раніше мішаної системи, коли половину депутатів обирали за партійними списками, а решту – на індивідуальній основі. Депутатами-мажоритарниками легше було маніпулювати.

Парламентські вибори за новими правилами відбулися у жовтні 2012 р. На першому місці опинилася Партія регіонів (30% голосів), далі йшли «Батьківщина» на чолі з Ю.Тимошенко (25,5%), «Удар» В.Кличка (14%), Компартія України (13,3%) і «Свобода» (10,4%). Маючи у сумі 49,9% голосів,

три опозиційних політсили («Батьківщина», «Удар», «Свобода») одержували в парламенті більшість за рахунок голосів, поданих за партії, які не подолали встановленого прохідного бар'єру. Але більша частина депутатів-мажоритарників, чії бізнесові інтереси залежали від влади, примкнули до провладної коаліції. Використання адміністративного ресурсу допомогло Партії регіонів сформувати пропрезидентську більшість і в облрадах (за винятком трьох областей)². Отже за перші три роки своїх повноважень В.Янукович здобув величезну владу.

Економічний стан

Перебування в комуністичній державі наклало тяжкий відбиток на три покоління радянських людей. Особливо це відчувалося на сході країни, де зосереджувалися великі підприємства важкої індустрії. Олігархізація колишньої радянської економіки стала неминучим наслідком її приватизації. Російських «олігархів» із часом «експропріювали» або вони «лягли» під політичний режим, створений потужним кланом чиновників. Натомість українські пристосувалися до демократичного ладу, створили власні партії й узяли під контроль політичний процес, не допускаючи реального реформування господарського життя.

Олігархізація економіки негативно позначилася на розвитку середнього класу та на добробуті населення. Сподівання на те, що «риннок усе виправить», швидко зникли. За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, який проводився в липні 2013 р., на запитання: «Чи варто було передавати великі підприємства у приватну власність?» заперечно або з перевагою на негатив відповіли дві третини опитуваних (65,8%). Третина (34,7%) дала таку саму відповідь на запитання про дрібні підприємства. Ринкову економіку підтримали 49,4% громадян³.

Здобути суспільну підтримку в боротьбі з «олігархами» було неможливо: приривчене до патерналізму населення висловлювало вдячність тим, хто брався відроджувати економічне життя й забезпечувати працюючих платнею. Опертися на державний апарат, як у Росії, теж було неможливо, адже національна державність в Україні тільки створювалася. Тому президенти, починаючи від Л.Кучми, прийняли існуючі правила гри, намагаючись перетворити на «олігархів» наближених до себе людей. В.Янукович не тільки прийняв ці правила, але й постарався шляхом масштабного переділу власності за допомогою забезпечених судовими рішеннями рейдерських атак приборати до рук свого оточення максимум можливого.

За цих умов у великих масштабах розвинулася корупція. За даними згаданого Інституту соціології НАНУ, у 2013 р. на запитання: «Кому служать в Україні правоохоронні органи?» лише 4% громадян відповіли так, як того вимагала їх назва: охороні права. Убивчу відповідь: «Будь-кому, хто заплатить»,

² Литвин В. Історія України. Підручник. – К., 2013. – С.875.

³ Українське суспільство 1992–2013: Стан та динаміка змін: Соціологічний моніторинг. – К., 2013. – С.448–450.

дали по прокуратурі – 43%, по міліції – 49%, по судовій системі – 56% опитуваних⁴. Міжнародне агентство «Trace International» допомагає компаніям відповідати антикорупційному законодавству, оцінюючи країни світу за чотирма критеріями: ефективність відповідної нормативної бази, прозорість діяльності держави, рівень суспільного контролю над корупційними процесами, взаємодія влади та бізнесу. У 2013 р. найвищі місця в його рейтингу займали Ірландія (1-ше), Канада (2-ге), Нова Зеландія (3-тє), Гонконг (4-те), Швеція (5-те). До топ-20 потрапили Японія (8-ме), Німеччина (9-те), США (10-те), Грузія (11-те), Франція (14-те), Литва (18-те), Великобританія (19-те місце). Невисокі позиції серед 198 країн світу посіли Молдова (130-те), Україна (132-ге), Росія (134-те), Китай (137-те місце). Серед європейських країн наша держава за рівнем корумпованості посіла перше з кінця місце⁵...

У міністерствах та областях з'явилися, за законами кримінального світу, так звані «смотрящие». Вони були зобов'язані, не забуваючи про себе, знаходити й пересилати до Києва валютну готівку. За такого рівня корумпованості справи в економіці йшли погано, бюджет достатньою мірою не наповнювався. Не випадково влада регулярно зверталася до зовнішніх запозичень (насамперед із боку Росії). В Україні створювалися сприятливі умови для експансії російських банків і фірм. Міністерство оборони в 2010–2013 рр. фінансувалося в обсязі менше 1% від валового внутрішнього продукту.

Економіка України мала істотні регіональні відмінності. Велика промисловість сходу доволі успішно розвивалася в дореволюційну та міжвоєнну епохи, коли провідні країни світу перебували на індустріальній стадії розвитку. Після Другої світової війни почалася безперервна науково-технічна революція, яка знаменувала собою перехід людства до постіндустріальної доби. Консервативна радянська економіка щораз більше відставала від світових стандартів. На рубежі 1980–1990-х рр. це відставання стало катастрофічним, що зумовило крах КНРС і розпад СРСР. Проте ще за кілька десятиліть до цих подій економіка українського сходу, яка пропонувала вугілля й метал у плановий розподіл або продавала їх на світовому ринку, почала дедалі більше занепадати. Причина була простою: радянський уряд перерозподіляв левову пайку централізованих капіталовкладень із Донбасу в більш перспективний Кузбас, а з українських газових родовищ – у Західний Сибір. Після 1991 р. «олігархи», які прибрали до рук важку промисловість, здебільшого просто пропонували свою продукцію зовнішньому ринку, не дбаючи про реконструкцію підприємств і перепрофілювання економіки. У Німеччині, наприклад, давно трансформовано Рурський вугільно-металургійний регіон, де основну частку робочих місць забезпечують новітні галузі промисловості. Тим часом економіка Донбасу залишилася від радянських часів у майже недоторканому стані. Звідси – господарський занепад, безробіття, злочинність, безперспективність існування.

⁴ Там само. – С.453–454.

⁵ День (Київ). – 2014. – 14–15 листопада.

Демографічна криза

У світі є чимало країн, де високий рівень народжуваності спричинено при-
ниженим соціальним станом жінки. У державах, де більш-менш дотримують-
ся гендерної рівності (Україна – з їх числа), рівень народжуваності має тен-
денцію до постійного зниження, унаслідок чого виникає загроза депопуляції.
Природний приріст вдається підвищувати тільки шляхом зменшення смерт-
ності та створення комфортних умов повсякденного життя.

Позитивна або негативна динаміка народонаселення – найбільш уза-
гальнюючий показник якості життя. Журнал «The Economist» склав рейтинг
100 країн, де найкраще народжувати дітей. Перше місце в ньому належить
Швейцарії, друге – Австралії. Україна посіла третє місце, але... з кінця (після
нас – тільки Кенія й Нігерія)⁶. Не дивно, що кількість населення нашої країни
зменшилася з 51,9 млн осіб у 1993 р., коли стартував процес депопуляції, до
42,8 млн – на початок 2015 р.⁷

Із демографічною кризою треба боротися не тільки стимулюванням наро-
джуваності (у тому числі виплатами з бюджету), але й заходами, які сприяють об-
меженню передчасної смертності. Україна має успіхи тільки у збереженні життя
новонароджених. У 1990-х рр. показник смертності дітей у віці до 1 року швидко
зростав і в 1993 та 1995 рр. сягнув максимуму – майже 15 померлих на 1000 на-
роджених. Тепер його вдалося скоротити в півтора рази, але він усе ще поступа-
ється рівню ЄС, США й, особливо, Японії. Середня очікувана тривалість життя в
Україні дорівнює 66 рокам у чоловіків і 76 – у жінок (дані 2013 р.). Отже розрив
сягає 11 років. Тривалість життя скоротилася як серед чоловіків, так і серед жі-
нок, але у перших – більшою мірою: 1990 р. розрив становив 9 років.

За показником тривалості життя Україна посідає передостаннє місце в
Європі. Для нашої країни характерна нетипова структура смертності: третина
померлих – це люди допенсійного віку. Якщо тенденція скорочення тривалості
життя зберігатиметься, то чоловіча половина сучасного молодого покоління не
доживе до пенсії. У розвинених країнах гендерний розрив теж існує, але він не
перевищує 6–7 років.

Соціальні процеси

Найбільш проблемною ділянкою в переході від планового господарства
до ринкового була та залишається система соціального захисту. У радянській
економіці частина вартості робочої сили набувала вигляду натурального від-
шкодування. Людина мала зовсім невисоку заробітну плату, але користува-
лася безплатним навчанням і медичним обслуговуванням, одержувала від
держави житло, платила символічні гроші за житлово-комунальні послуги.
Із суспільних фондів споживання відшкодовувалися чергові відпустки, пенсії,
стипендії. Безплатність і безадресність послуг істотно погіршувала їх якість,

⁶ Українське суспільство 1992–2013... – С.248.

⁷ [Електронний ресурс]: Ukrstat.org/uk/operativ/operativ2014/ds/kn/kn_u (не враховуючи тим-
часово окуповану територію АР Крим і м. Севастополь).

але відігравала важливу ідеологічну роль, нібито наближаючи населення до передбачуваного вченням марксизму-ленізму розподілу матеріальних благ на комуністичних засадах, тобто за потребами. А в умовах ринкової економіки держава перестала бути одноосібним господарюючим суб'єктом, унаслідок чого бюджет посів досить скромне місце у структурі валового внутрішнього продукту. Щоб витримувати тягар соціальних виплат, довелося обкласти вироблені товари й надані послуги податком на додану вартість.

Систему державного соціального страхування було реформовано в 1998–2003 рр. За ці роки створено чотири види страхування з відповідними фондами: 1) від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань; 2) на випадок безробіття; 3) з тимчасової втрати працездатності; 4) пенсійне. Бюджети фондів відокремлені від держбюджету.

Невирішеним залишається питання про утворення фонду медичного страхування. Ігноруючи громадськість і міжнародні структури, очолюване Р.Богатирьовою Міністерство охорони здоров'я презентувало незрозумілі проекти, які не мали нічого спільного з реформами та не змінювали існуючої системи. Тому тепер до розробки реформи підключено експертів, у тому числі міжнародних.

Пенсійна проблема теж залишається однією з найбільш обговорюваних. Закон 2011 р. встановив єдиний вік виходу на пенсію для жінок і чоловіків – 60 років. Збільшено трудовий стаж, потрібний для обчислення пенсій у повному обсязі (30 років для жінок і 35 – для чоловіків). Планувалося запровадити накопичувальну систему державного пенсійного страхування, але тільки в той рік, коли буде досягнуто бездефіцитності бюджету. Це положення нині є одним із найбільш критикованих.

Реформування пенсійної системи повинно бути багатоаспектним. Поряд із солідарною (коли фонди пенсійного забезпечення створюються працею покоління, що перебуває у працездатному віці), треба запроваджувати накопичувальну систему. Пенсійний фонд повинен, як це практикується в усіх розвинутих країнах, частину своїх коштів використовувати для інвестування, тобто заробляти гроші для майбутніх пенсійних витрат.

Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування формуються за рахунок внесків роботодавців та працюючих громадян. Натомість система соціальної допомоги й пільг підтримується державним бюджетом, який поповнюється за рахунок податків. До 70% одержувачів допомоги всіх видів і форм – не бідні люди. Матеріальну допомогу не соромилися одержувати навіть народні депутати.

Систему пільг було створено ще в радянські часи, але найбільш розвинулася вона у кризові 1990-ті рр. Чинне законодавство передбачає понад два десятки пільг, які поширюються на значну частину мешканців. Так, пільгами на користування громадським транспортом було охоплено майже 30% населення.

Цими пільгами держава демонструвала свою відданість «інтересам народу», тому що вибори залишалися вільними, і результат їх був непередбачуваним. Насправді, однак, «народні обранці» та призначені ними чиновники дбали тільки про свої інтереси. Система тотального «дерибану», яка з 2010 р. насаджувалася з вершини влади, дедалі більше руйнувала добробут народу. Про суспільні настрої можна було дізнатися хоча б на підставі соціологічних опитувань. Але ніхто з можновладців не звертав на них уваги.

Суспільні настрої

У засобах масової інформації успіхи державотворчого процесу, як правило, переоцінювалися. Самоідентифікація мешканців України значною мірою залишалася невизначеною. Половина їх не бажала визнавати себе громадянами власної країни. Наражаючись на великі труднощі економічного й соціального характеру, процес формування громадянського суспільства відбувався без оптимістичної динаміки. Це засвідчували варіанти відповіді респондентів на поставлене Інститутом соціології НАН України запитання: «Ким ви себе передусім вважаєте?»⁸:

	2004 р.	2013 р.
Громадянином України	44,2%	50,6%
Мешканцем села, району, міста, регіону	37,2%	36,4%
Представником свого етносу, нації	3,1%	2,0%
Громадянином колишнього СРСР	10,7%	6,6%
Інше	4,5%	4,2%
Не відповіли	0,3%	0,2%

Правлячий клас радянського часу без особливих потрясінь опинився в незалежній Україні, після чого зайнявся найбільш корисною для себе справою, яку в народі назвали «прихватизацією». Протистояти державі, яка прийняла національну символіку, але не змінила своєї сутності, призначене до патерналізму населення не спромоглося. Диктатура вождів КПРС випарувалася із зникненням цієї країни, але громадяни колишнього СРСР не могли відразу навчитися жити в умовах демократії. За радянських часів вони гуртувалися тільки в підконтрольних державі організаціях (не виключаючи й церкви), тобто кожен із них змушений був протистояти державним інституціям, не відчуваючи плеча іншого. «Неформальні», тобто невідконтрольні державі, організації з'явилися тільки в роки горбачовської «перебудови», і подальший розвиток їх виявився нелегким у демократичній, але олігархічній Україні. Доля Народного руху України показує це з достатньою переконливістю.

Треба зрозуміти людей похилого віку, які навіть через два десятиліття років уважали себе громадянами СРСР. Це покоління відходить унаслідок природних причин, а тому відбулося майже дворазове зменшення питомої ваги тих, хто дав таку відповідь у рамках згаданого вище опитування. Проте той факт, що у понад третини мешканців України – регіональна свідомість, цілком на совісті правлячого класу.

Свій вагомий негативний внесок в існуючий стан справ зробила та частина еліт, яка відносить себе до національно-патріотичних сил. Вони бажали негайно розв'язати всі питання державотворчого процесу в дусі уявлень, що панували за три – чотири покоління до них. Половина людей в Україні

⁸ Українське суспільство 1992–2013... – С.490.

користується російською мовою, але українські націоналісти аж до останнього часу намагалися витіснити її з повсякденного життя. За даними соціологічних опитувань, у 2013 р. лише 1% мешканців не розумів української й тільки третина одного відсотка не розуміла російської⁹. Природно, що серед 14 чинників, які мали об'єднувати, на думку соціологів, український народ, опитувані громадяни поставили мову на 10-те місце¹⁰. І справді, вистачало того, що українська мала статус державної. Змінити цю конституційну норму було неможливо, поки наша країна залишалася демократичною. Проте «мовні війни» у Верховній Раді не вщухали, розхитуючи єдність народу. Не маючи досягнень у соціально-економічній сфері, законодавці розраховували підняти власний рейтинг шляхом захисту української або російської мов.

Варто проаналізувати на підставі проведених у липні 2013 р. опитувань, як громадяни оцінювали дії режиму В.Януковича за трьома найважливішими параметрами¹¹:

1. Якою мірою чинна влада зміцнює загальноукраїнську злагоду?

- зовсім не зміцнює або тільки вдає – 68,4%;
- зміцнює посередньо – 20,8%;
- зміцнює добре або повністю – 4,0%;
- складно відповісти – 6,8%.

2. Якою мірою чинна влада відстоює загальнонаціональні інтереси?

- зовсім не відстоює або тільки вдає – 68,9%;
- відстоює посередньо – 22,0%;
- відстоює добре або повністю – 4,3%;
- складно відповісти – 4,8%.

3. Якою мірою чинна влада розв'язує питання підвищення добробуту населення та зменшення соціальної нерівності?

- зовсім не розв'язує або тільки вдає – 82,7%;
- розв'язує посередньо – 11,1%;
- розв'язує добре або повністю – 2,1%;
- складно відповісти – 4,1%.

Виходячи з відповідей, котрі не потребують коментарів, можна зробити висновок, що восени 2013 р. українські громадяни – в якому б регіоні вони не жили та якою б мовою не користувалися – перебували у відчаї. На запитання про можливість вплинути на діяльність уряду негативну відповідь дали 76,5% тих, хто брав участь у моніторингу Інституту соціології НАНУ. Приблизно така сама кількість громадян (77,1%) розглядала політичну ситуацію в Україні як напружену або критичну¹². Усі чекали події, що могла б послужити запалом для соціального потрясіння. Пам'ятаючи Помаранчеву революцію, багато хто пов'язував майбутній вибух із президентськими виборами 2015 р. Проте все сталося раніше.

⁹ Там само. – С.488.

¹⁰ Там само. – С.6.

¹¹ Там само. – С.452.

¹² Там само. – С.456, 465.

Євромайдан

Подією, яка роз'ятрила суспільство, стала раптова відмова офіційного Києва від підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом. У зв'язку з цим новий київський Майдан почали називати Євромайданом.

Проблему асоціації з ЄС В.Янукович успадкував від попереднього президента. Перемовини тривали з 2007 по 2012 рр. 30 березня 2012 р. глави делегацій України та всіх країн Євросоюзу парафували угоду. Підписання її мало відбутися в листопаді 2013 р. на Вільнюському саміті ініціативи ЄС «Східне партнерство».

У 2013 р. політики й політологи активно обговорювали шанси обрання В.Януковича на другий термін. Упродовж п'яти турів голосування на виборах 2004 і 2010 рр. електорат чітко поділявся за територіальною ознакою: південь і схід підтримували головним чином висуванця Партії регіонів, тоді як центр і захід – його основних конкурентів. Комуністичне минуле набагато більше впливало на виборців В.Януковича, аніж на тих, хто підтримував В.Ющенка в 2004 й Ю.Тимошенко – у 2010 рр.

Тим часом соціологічні опитування показували падіння підтримки чинного президента. Під час моніторингу громадської думки Інститутом соціології НАНУ в 2013 р. було встановлено, що на президентських виборах 2015 р. за умови виходу у другий тур пари В.Янукович – А.Яценюк перший мав одержати 20,1%, другий – 27,1%; у парі В.Янукович – В.Кличко перший здобував 19,1%, а другий – 35,4% голосів¹³. Зважаючи на ці обставини, В.Янукович вирішив підтримати асоціацію з Євросоюзом, щоб заручитися підтримкою на чужому електоральному полі. У своїх виборцях він не сумнівався, хоча між регіонами не існувало консенсусу щодо геополітичного вибору. У 2013 р. за асоціацію з ЄС на заході нашої країни висловлювалися 67,4%, а у центрі – 45,8% громадян, тоді як входженню до Митного союзу з Росією, Білоруссю й Казахстаном віддали перевагу 58,8% на півдні та 67,8% – на сході України¹⁴. Такі територіальні відмінності значною мірою визначалися пропагандою, здійснюваною системно й послідовно в опанованому російськими ЗМІ українському інформаційному просторі. На мешканців заходу та центру вона впливала мало, адже багато хто з них уже встиг побувати в інших країнах Європи й міг критично ставитися до «зомбоящика». Натомість жителі сходу частіше бували в Росії. Вони завжди думали, що їхні робочі місця пов'язані з російською економікою, і у цьому не помилялися.

За лічені тижні до саміту у столиці Литви офіційний Київ зробив поворот на 180°, оголосивши про «призупинення» підготовки до підписання угоди з Євросоюзом. Ця сенсаційна для переважної більшості громадян новина збурила українське суспільство. Протестні виступи в Києві почалися з 21 листопада 2013 р. Тоді ж у соціальних мережах уперше виник термін «Євромайдан». Наступного дня протестувальники з'явилися в Донецьку, Івано-Франківську, Луцьку, Ужгороді, Львові. 24 листопада у столиці відбулася найбільша за період президентства В.Януковича маніфестація, на яку вийшли до 150 тис. людей.

¹³ Українське суспільство 1992–2013... – С.459–460.

¹⁴ Там само. – С.151, 153.

Колони учасників розтягнулися від бульвару Т.Шевченка до Європейської площі. Мітинг на майдані Незалежності ухвалив резолюцію під назвою «Вимоги Євромайдану», яка складалася з трьох пунктів: відставка прем'єра М.Азарова, проведення до 27 листопада позачергової сесії Верховної Ради з голосуванням за необхідні євроінтеграційні закони, підписання В.Януковичем у Вільнюсі угоди про асоціацію з Євросоюзом. На головній площі столиці з'явилися 15 армійських брезентових наметів, комендантом наметового містечка став А.Парубій.

Саміт у Вільнюсі проходив 28–29 листопада 2013 р. В.Янукович, прибувши туди, заявив, що підписання Україною угоди не на часі. Тоді протестувальники в Києві вирішили залишитися на майдані Незалежності та почали вимагати від парламентської опозиції розпочати процедуру імпідменту президента. У ніч на 30 листопада площу оточили співробітники міліції. Тоді в наметах перебувало до 400 протестувальників, переважно студентів. При розгоні акції жорстоких побойв зазнали всі, хто потрапив під руку «правоохоронців». Зафіксовані на мобільні телефони шокуючі кадри розправи обійшли весь світ.

1 грудня, у річницю референдуму 1991 р., який проголосив незалежність України, на майдани й вулиці Києва вийшло від 500 тис. до 1 млн громадян. Цього дня було створено штаб національного спротиву, який розмістився в Будинку профспілок. У Київ почали з'їжджатися тисячі протестувальників з усіх міст України. 8 грудня було повалено пам'ятник В.Леніну на Бессарабській площі. Ця подія започаткувала «ленінопад» по всій країні. Так проходило прощання з матеріалізованими залишками радянського комунізму.

У ніч на 11 грудня 2013 р. влада зробила нову спробу розігнати Євромайдан. Бійцям «Беркута» вдалося наблизитися до Будинку профспілок. У Михайлівському Золотоверхому соборі вдарили в набат, підхоплений дзвоничами інших церков. Тисячі киян кинулися на допомогу, міліція відступила. Протестувальники за кілька годин установили нові намети, спорудивши навколо них барикади заввишки до 2–3 м. На віче 14 грудня Євромайдан висунув нову вимогу: повернутися до легітимної Конституції від 8 грудня 2004 р., тобто перетворити Україну з президентсько-парламентської на парламентсько-президентську республіку.

Понад місяць В.Янукович утримувався від активних дій, побоюючись реакції світової громадської думки. Події в Україні перетворилися на головну тему ЗМІ багатьох країн. 16 січня 2014 р. пропрезидентська більшість у Верховній Раді з грубим порушенням встановленої процедури голосування ухвалила пакет із 10 законів, спрямованих на звуження конституційних прав і свобод громадян. Відтепер вимога підписання угоди про асоціацію з Євросоюзом відійшла на другий план. Єврореволюція почала переростати в Революцію гідності. Протестувальники домагалися скасування «законів 16 січня». Антиурядові виступи ширилися по всій країні.

Революція гідності

22 січня 2014 р., у День соборності України, снайпери силовиків застрелили на київській вулиці М.Грушевського перших активістів Євромайдану.

Починався відлік жертв режиму В.Януковича, пізніше названих Небесною сотнею. Одночасно у столиці та інших містах розпочалося захоплення будівель держадміністрацій. Протистояння перейшло у критичну фазу.

«Кривавий четвер» 20 лютого на вулиці Інститутській додав до жертв режиму В.Януковича десятки протестувальників. Цинічний розстріл людей у центрі однієї з європейських столиць шокував світ. Уперше у цей день Верховна Рада голосами 236 депутатів (у тому числі 35 від Партії регіонів) ухвалила постанову «Про засудження застосування насильства, яке призвело до загибелі мирних громадян України». Парламент зобов'язав Кабінет Міністрів, СБУ, МВС, Міноборони припинити вдаватися до насилля, заборонив використання будь-яких видів зброї та спецзасобів проти громадян і наказав усім силовим підрозділам повернутися в місця постійної дислокації.

21 лютого 2014 р. після восьмигодинних переговорів з європейськими міністрами та лідерами опозиції В.Янукович заявив, що для врегулювання ситуації він ініціює повернення до Конституції в редакції від 8 грудня 2004 р., тобто віддає основні владні повноваження парламенту, а також погодився на дострокові президентські вибори не пізніше грудня 2014 р. Верховна Рада голосами 386 депутатів схвалила відповідну постанову.

У ніч на 22 лютого міліцейська охорона адміністрації Президента України кинула свої щити на землю й почала вантажитися в автобуси. Побачивши це, В.Янукович залишив будівлю та вирушив до власної резиденції в Межигір'ї. У ніч на 23 лютого він покинув Київ, прихопивши з собою готівку, зібрану всіма категоріями «смотрящих». О 15-й год. того дня Верховна Рада констатувала, що В.Янукович «самоусунувся» від виконання президентських обов'язків, і голосами 328 депутатів ухвалила рішення провести позачергові президентські вибори.

Революція гідності справила величезне враження на весь світ. Коли в міллярдера й філософа Дж.Сороса запитали, чим був український Майдан – революцією чи переворотом, той відповів: «Це була унікальна подія величезного значення. Це було народження нації, виникнення нової України»¹⁵.

Революції зустрічають у суспільстві протилежні оцінки – позитивні та негативні, тому що вони завжди пов'язані з політичними й матеріальними інтересами різних спільнот. Розвиток суспільства шляхом реформ досягається взаємними поступками політичних сил із різноспрямованими інтересами. Однак коли назрілі реформи саботуються тими, хто перебуває при владі, стається соціальний вибух. Він порушує усталений порядок, супроводжується людськими жертвами, руйнує матеріальний добробут населення, але прокладає шлях до необхідних перетворень.

Звичайно, є винятки. Найбільш яскравий із них – комуністична революція, яка призводить до концентрації всієї влади і власності в руках кучки вождів. Користуючись усіма матеріальними й людськими ресурсами величезної країни, радянські вожді перетворили її на наддержаву, але поневолили суспільство та завели країну у глухий кут. Тривала криза комуністичної системи переросла в ніким не організовану та раптову Революцію розпаду. У цьому контексті слід

¹⁵ Цит. за: День. – 2014. – 14–15 листопада.

оцінювати Революцію гідності – як один із соціальних вибухів, що ними супроводжується болючий процес трансформації радянського ладу в пострадянський.

Пов'язані з Євромайданом події зими 2013–2014 рр., як засвідчують соціологічні опитування, викликали неоднозначну реакцію серед широкого суспільного загалу, політичних і громадських діячів. Значна частина з них вважала те, що сталося, усвідомленою боротьбою громадян, котрі об'єдналися для захисту своїх прав, інші – стихійним протестом. Утім, чимало було й таких, хто характеризував усе як «державний переворот», особливо це стосувалося мешканців Донбасу та Криму.

Анексія Криму

Вище керівництво Російської Федерації уважно відстежувало події, які розгорталися на майдані Незалежності в Києві. 20 лютого 2014 р., коли стало зрозуміло, що режим В.Януковича агонізує, було ухвалено рішення щодо введення в дію плану анексії Кримського півострова. Саме ця дата фігурує на російській медалі «За повернення Криму».

Раптово з'явилися вишколені, із сучасною зброєю, утім без жодних знаків розрізнення, «зелені чоловічки». Коли іноземні журналісти запитували російського президента, що це за люди, чиї вони, той відповідав, що його країна непричетна до подій на півострові, а зброю та амуніцію, мовляв, можна купити в будь-якій крамниці. Кримські гарнізони зруйнованої В.Януковичем української армії було заблоковано, російська агентура створила альтернативні «органи влади» й організувала 16 березня так званий «референдум» щодо статусу Криму із заздалегідь передбачуваними результатами. За два дні у Кремлі було підписано договір про прийняття Криму й Севастополя до складу Російської Федерації. Уся операція зайняла неповний місяць.

Окупацію та анексію півострова слід розглядати як повернення до практики столітньої давнини в міжнародних відносинах. У 1914 р. спалахнула світова війна за території в Європі та колонії в інших частинах світу. Країни, які спочатку не стали її учасниками (Італія, Румунія, Болгарія), почали вимагати за своє приєднання до коаліцій винагороди у вигляді територій – хто більше дасть. Після війни інформацію про ці цинічні торги було оприлюднено. У 1930-х рр. демократичні країни Заходу не зупинили А.Гітлера, коли той поглинув спочатку Австрію, а потім – Чехословаччину, тому що не були готові воювати. Після вторгнення німців до Польщі вони нарешті оголосили війну агресорові, хоча ще не могли розгорнути воєнних дій. Важливою віхою у Другій світовій стала зустріч Ф.Рузвельта та В.Черчілля 14 серпня 1941 р., у ході якої було проголошено Атлантичну хартію. Цей документ установлював світоустрій повоєнного часу на базі трьох принципів: недоторканність територій; відмова від застосування сили в міжнародних відносинах; створення системи колективної безпеки. 1 січня 1942 р. 26 країн світу, котрі воювали з Райхом, оголосили про згоду з ними й підписалися під декларацією двома словами: «Об'єднані Нації». Пізніше це словосполучення було використане в назві міжнародної організації, яка стежить за додержанням проголошених принципів світоустрою.

За підсумками війни СРСР здобув деякі території, але кожна з них мала під собою якщо не правове, то історичне обґрунтування. Винятком була частина Східної Пруссії з Кеніґсберґом, але союзники тоді знищували цю область як осередок німецького мілітаризму й компенсували нею втрати Польщі після відступу її східних кордонів до лінії Керзона. Й.Сталін вихопив, так би мовити, частину провінції перед тим, як Польща встигла її отримати.

За сім десятиліть після Атлантичної хартії утворювалися й розпадалися десятки держав, але не було жодного випадку, коли б одна з них, користуючись військовою перевагою, відторгнула в іншій частині її території. Анексія Криму – це перший випадок грубого порушення встановленого після Другої світової війни світоустрою.

Російська агресія на сході України

Одразу після анексії Кримського півострова Російська Федерація розпочала проти нашої країни так звану гібридну війну. Мета її полягала в максимальному послабленні противника. Офіційний Київ мав відмовитися від вимог відновлення територіальної цілісності, і відмова ця повинна була виглядати як добровільна. Тільки таким способом Кремль міг позбутися звинувачень у порушенні світового порядку й уникнути санкцій з боку міжнародного співтовариства.

Розрахунки російського президента на легалізацію анексії Криму було побудовано на піску. Київ показав, що не схилитиметься перед волею Москви. Друга невдача спіткала В.Путіна, коли за лічені місяці й буквально на порожньому місці постала нова українська армія, яка почала визволяти Донбас від російських найманців. Із третьою осічкою він зустрівся, коли обурення світової громадськості матеріалізувалося у санкції. На відміну від СРСР, економіка сучасної Росії цілком залежна від навколишнього світу. Поступове нарощування санкцій аж до міжнародної ізоляції в перспективі загрожує країні-агресору господарським і політичним колапсом. Росія вже тепер змушена платити занадто високу ціну за анексований Крим.

Експерти по-різному формулюють даліші наміри російського керівництва щодо України. Хтось очікує штурму позицій української армії в районі Маріуполя з наміром пробити сухопутний кордон до Криму. Інші вважають, що Кремль має на меті загарбати так звану «Новоросію». 17 квітня 2014 р. в неофіційному виступі В.Путін уперше назвав цим словом весь південний схід України – Харківську, Донецьку, Луганську, Дніпропетровську, Запорізьку, Херсонську, Миколаївську й Одеську області. 25 вересня 2014 р. під час зустрічі з державним секретарем США Дж.Керрі міністр закордонних справ Російської Федерації С.Лавров цілком офіційно окреслив як Новоросію дві українські області – Донецьку й Луганську.

Але далекосяжні плани Кремля щодо України не обмежуються здобуттям окремих територій. Адже імперській Росії потрібна вся Україна (й не тільки вона). Російські історики, від В.Татищева й Н.Карамзіна, привчали своїх співвітчизників до думки, що Східна Європа з усім її населенням належить їм «від

прадавніх часів», коли тут володарювали перші Рюриковичі. Висвітлювалося не минуле східноєвропейських народів, а історія правлячої династії, від якої походили великі князі московські аж до Івана IV та його сина Федора.

Аналізуючи політичну лінію правлячих кіл сучасної Росії, можна скористатися свіжим фактом для обґрунтування наведеної тут думки. У Москві на Воробйових горах збираються встановити грандіозний монумент великому князеві київському Володимирові Святославичу¹⁶. Зовсім не випадково спущена на воду у грудні 2014 р. атомна субмарина нового покоління (водотоннажність 24 тис. т, довжина 170 м, здатна нести 16 міжконтинентальних ракет «Булава-30») отримала назву «Володимир Мономах». На стапелях Северодвінська будуються підводні ракетноносці цієї серії під назвами «Князь Володимир» і «Князь Олег».

Після Євромайдану правлячі кола Росії вирішили йти ва-банк, тобто застосувати військову силу для поглинення України. Таке рішення команди В.Путіна виявилось несподіваним як для українців, так і росіян. Коли співробітники Інституту соціології НАНУ за декілька місяців до Євромайдану запитували своїх респондентів, чого люди бояться найбільше, то 79,6% відповіли: зростання цін. Друге місце посіла загроза безробіття (78,1%), третє – не виплати зарплат і пенсій (75,4%). Десь наприкінці довгого списку небезпек фігурував напад зовнішнього ворога (9,5%)¹⁷. Така небезпека здавалася малоімовірною, а з боку Росії – і поготів. Надто тісно пов'язані між собою обидва народи.

Можна почути думку, що Кремль ухвалив рішення про вторгнення в Україну після того, як В.Янукович змушений був тікати з Києва. Це відповідає дійсності, але торкається тільки форми, а не суті питання. Цей процес було закорінене в попередні роки і тривав він у повільній та непомітній формі. Лише після Євромайдану вторгнення перетворилося на безальтернативний варіант досягнення кінцевої мети, тобто перетворення Росії на повноцінну імперію.

Проте суто воєнна операція теж мала набути замаскованих форм, щоб не збурити міжнародну громадськість, яка призвичаїлася до думки, що в ХХІ ст. такі речі неможливі. У середині квітня 2014 р. щедро профінансовані Москвою й добре озброєні групи проросійських активістів почали захоплювати адміністративні будівлі, відділки міліції у Слов'янську, Артемівську, Краматорську та інших містах Донбасу. На території Донецької й Луганської областей було проголошено так звані «народні республіки».

Спроби захоплення адміністративних будівель відбувалися й у Запорізькій, Полтавській, Дніпропетровській, Одеській областях, але не зустріли підтримки місцевого населення. Натомість ситуація на Донеччині та Луганщині погіршувалася з кожним днем. Під дулами автоматів сепаратисти провели «вибори». Не викликає сумніву, що чимала частка місцевого населення підтримала заколотників і почала вимагати «приєднання» Донбасу до Російської Федерації. Становище, що склалося, стало наслідком недолугої політики офіційного Києва, який усі роки незалежності не звертав уваги на економічні й політичні проблеми глибоко депресивного регіону.

¹⁶ Экономические известия (Киев). – 2014. – 21 ноября.

¹⁷ Українське суспільство 1992–2013... – С.502.

14 квітня 2014 р. Верховна Рада ухвалила закон України «Про боротьбу з тероризмом», після чого розгорнулася антитерористична операція, до проведення якої залучено сили СБУ, МВС, а також Міноборони, прикордонників, добровольчі формування. Упродовж травня – червня від сепаратистів та збройних бандформувань вдалося очистити північ Донецької області.

Ліквідація різноманітних «республік» місцевих і російських бойовиків була б справою нескладною, якби ситуацію на Донбасі не розігрівала Москва. Захоплення органів влади у Слов'янську, Краматорську, Красному Лимані та інших містах починали розвідувально-диверсійні групи з Росії, після чого, озброївши місцевих сепаратистів, вони відступали. Корумпована міліція Донецької й Луганської областей майже повністю перейшла на бік заколотників. А від середини липня 2014 р. безпосередню участь у бойових діях – як із території РФ, так і в Україні – почали брати російські збройні сили. 5 вересня в Мінську було підписано першу угоду про припинення вогню на Донбасі. Але бойові зіткнення різної інтенсивності на лінії розмежування не припинялися ані на день.

Бої на Донбасі супроводжуються інформаційною війною, яку розгорнули російські ЗМІ. Ця операція проводиться у глобальних масштабах, професійно та з максимальним використанням можливостей, що їх дають сучасні технології. Так, при підготовці постановочних телесюжетів російським журналістам активно допомагають бойовики. Причому ані перші, ані другі не переймаються ризиком, на який вони наражають місцеве мирне населення у процесі створення бажаної «картинки».

Розгнуждану інформаційну війну Кремль використовував передусім для відповідної обробки власного населення. Світова громадськість здебільшого не піддавалася навіюванню московських політтехнологів. Натомість у самій Росії війна на Донбасі викликала небувалу «патріотичну» істерію. Тому не варто дивуватися результатам проведеного в листопаді 2014 р. соціологами московського «Левада-центру» моніторингу. На запитання: «Чи має Росія визнати незалежність ДНР і ЛНР?» було одержано такі відповіді: «Звісно так» (24%); «Радше так» (39%); «Радше ні» (7%); «Звісно ні» (5%); «Не можу відповісти» (23%)¹⁸. Тобто дві третини росіян погоджувалися з тим, що можна знехтувати суверенітетом і територіальною цілісністю сусідньої держави, яка ще донедавна вважалася «братньою».

Офіційно Росія не втомлюється повторювати, що якщо в Україні й воюють росіяни, то це винятково «добровольці» та «відпускники». Москва не визнає «незалежності» псевдореспублік і заявляє, що постачає на Донеччину й Луганщину суто «гуманітарну допомогу», а не озброєння та боеприпаси для бойовиків. Кремлівське керівництво наполягає, що воно як ніхто – за припинення вогню, але власті України повинні сісти за стіл переговорів безпосередньо з сепаратистами.

Зауважимо, що обрана Кремлем тактика – це буквально повторення ситуації, яка склалася взимку 1918–1919 рр. Тоді ленінський Раднарком створив

¹⁸ Див.: День. – 2014. – 28–29 листопада.

кишеньковий «український радянський» уряд, за спиною котрого просувався в Україну. Прем'єр-міністр УНР В.Чехівський, починаючи з 31 грудня 1918 р., неодноразово телеграфував у Москву наркомові закордонних справ, аби дізнатися, що відбувається, адже оголошення війни не було. І.Чичерін на томість відповідав, що ніяких російських військ немає, а воєнні дії ведуться між силами Директорії та цілком незалежного «радянського уряду України». Одночасно від імені Раднаркому шифрованою він підганяв голову цього самого «уряду» І.Пятакова: «Оскільки ми заявили про наше невтручання в українські справи, то немає абсолютно нічого, що перешкодило б розвивати далі ваші успіхи»¹⁹. 16 січня 1919 р. Директорія змушена була оголосити війну радянській Росії. Незабаром Червона армія захопила більшу частину України, зупинившись тільки на лінії зіткнення з денікінцями на Донбасі.

Історична аналогія допомагає зрозуміти, чому офіційний Київ уже понад рік проводить «антитерористичну операцію» й не називає війну з Росією війною. Під термінологічним кутом зору таке визнання було б рівнозначним оголошенню війни Росії. У Кремлі радо вітали б такий крок Києва, заявивши на весь світ: Україна пішла війною! Результати неважко спрогнозувати...

Заяви В.Путіна про те, що в Україні відбувається «громадянська війна», до якої Росія, мовляв, не причетна, не мають за мету переконати у цьому лідерів Заходу, адже він знає, що вони прекрасно розуміють ціну таких слів (утім, продовжує брехати в очі співрозмовникам). Ці заяви розраховані на те, щоб не втратити контактів із західними країнами, від яких Росія залежить економічно, а у цей час продовжувати неоголошену війну з Україною.

Головнокомандувач об'єднаними збройними силами НАТО в Європі Ф.Брідлав наприкінці листопада 2014 р. побував у Києві, щоб обговорити з українським урядом даліше розгортання військово-технічної співпраці. На запитання журналістів щодо можливості воєнного вирішення кризи на Донбасі, оскільки в Москві розуміють лише мову сили, генерал відповів: «Я б не відкидав у даний момент дипломатичний варіант, бо більшість країн погодилися: якщо тут і є вирішення, то воно має бути, у першу чергу, дипломатичним. Ми чітко розуміємо, що сила має свій голос, але саме зараз ми бачимо дипломатичний варіант тут, в Україні»²⁰.

11 лютого 2015 р. в Мінську зустрілися лідери Німеччини, Франції, Росії й України (формат «нормандської четвірки»), щоб обговорити плани врегулювання конфлікту на сході України. У результаті тривалих переговорів лідери домовилися про негайне та всеосяжне припинення вогню з 15 лютого в окремих районах Донецької й Луганської областей, а також про моніторинг і верифікацію ОБСЄ режиму припинення вогню й відведення важкого озброєння, із застосуванням усіх необхідних технічних засобів, включаючи супутники та радіолокаційні системи.

Провідні держави світу зустріли Мінськ-2 із полегшенням. У заяві Білого дому відзначалося: «Америка вітає угоду, досягнуту в Мінську. Вона являє собою потенційно істотний крок до мирного врегулювання конфлікту. Тепер, услід за домовленістю, потрібно зробити негайні конкретні кроки щодо

¹⁹ Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). – К., 1996. – С.73.

²⁰ Цит. за: День. – 2014. – 27 листопада.

виконання зобов'язань усіх сторін». Однак міністр закордонних справ ФРН Ф.-В.Штайнмаєр був менш оптимістичним і в день підписання документів заявив журналістам: «Сьогоднішні домовленості не є всеосяжним рішенням або проривом. Однак Мінськ-2 міг би розглядатися як крок уперед на тлі насилля, котре тривало впродовж тижнів, міг би відвести нас від спіралі цього насилля в напрямі політичного рішення»²¹.

Побоювання Ф.-В.Штайнмаєра виявилися цілком обґрунтованими. На міжпарламентській раді Україна – НАТО у червні 2015 р. міністр оборони нашої країни С.Полторак поінформував присутніх, що за час чергового «перемир'я» бойовики понад 4 тис. разів порушили «режим тиші». На непідконтрольних законній владі територіях у Луганській і Донецькій областях Росія сконцентрувала велику кількість важкого озброєння, зокрема 558 танків. Сукупна чисельність місцевих бойовиків і російських військовослужбовців тут на червень 2015 р. становила 42,5 тис. осіб. На анексованому Кримському півострові дислоковано 24-тисячне російське угруповання²².

Відновлення владної вертикалі

У лютому 2014 р. Україна опинилася без глави держави. Верховна Рада продовжувала функціонувати, але була неспроможна ухвалювати закони, які могли б змінити обличчя країни. Переважна більшість народних депутатів або належала до Партії регіонів, або являла собою перекуплені нею «тушки». Тим часом було зрозуміло, що всі державні структури потрібно кардинально прочистити, щоб трансформувати олігархічну Україну у справді демократичну. Найпершою умовою для здійснення економічних і соціальних реформ було відновлення владної вертикалі.

Згідно з Конституцією, чергові вибори Президента України мали відбутися 29 березня 2015 р. Після втечі В.Януковича Верховна Рада ухвалила рішення щодо позачергових президентських виборів. Ураховуючи поточну ситуацію їх планувалося провести у стислі строки – 25 травня. Уся виборча кампанія укладалася у три місяці.

Вибори показали, що за кандидатуру П.Порошенка висловилися 9 857 308 громадян, тобто 54,7% усіх, хто взяв участь у голосуванні. Основний конкурент – Ю.Тимошенко – набрала 2 310 050 голосів, тобто 12,8%. Українські громадяни відчували, що голосувати треба консолідовано, щоб кандидатура президента визначилася в першому турі. В умовах війни країна не могла залишатися обезголовленою, багато важив кожен день.

Під час виборчої кампанії П.Порошенко пообіцяв розпустити Верховну Раду, і дотримав слова. 26 жовтня 2014 р. відбулися позачергові вибори. 12 листопада газета «Голос України» опублікувала їх офіційні результати. За партійними списками до парламенту пройшли 225 народних депутатів. Очолюваний прем'єр-міністром А.Яценюком «Народний фронт» підтримали 22,14% виборців, «Блок Петра Порошенка» набрав 21,81%, об'єднання

²¹ Российская газета (Москва). – 2015. – 13 февраля.

²² Голос України (Київ). – 2015. – 9 червня.

«Самопоміч» – 10,97%, Опозиційний блок – 9,4%, Радикальна партія – 7,44%, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 5,58%. Решта не подолали прохідний бар'єр, серед них – Всеукраїнське об'єднання «Свобода», Комуністична партія України, «Громадянська позиція», «Сильна Україна» та ін. По мажоритарних округах було обрано 196 народних депутатів, серед них – 94 самовисування. Отже Центровиборчком визнав обраними 421 народного депутата.

Найчисленнішу фракцію парламенту сформував «Блок Петра Порошенка» (146 осіб, голова – Ю.Луценко). На другому місці опинився «Народний фронт» (83 депутати, О.Турчинов). Далі йдуть фракції Опозиційного блоку (40, Ю.Бойко), «Самопоміч» (32, О.Березюк), Радикальної партії (22, О.Ляшко), «Батьківщини» (19 депутатів, Ю.Тимошенко). Крім того, було створено депутатські групи В.Хомутинніка та І.Єремєєва²³.

27 листопада 2014 р. обраний голова Верховної Ради В.Гройсман оголосив у парламенті про створення коаліції у складі п'яťох фракцій – «Блоку Петра Порошенка», «Народного фронту», «Самопоміч», Радикальної партії й «Батьківщини» (302 депутати). Отже склалася конституційна більшість, здатна ухвалювати реформаторські закони. Виступаючи того дня на засіданні Верховної Ради, П.Порошенко підкреслив, що переважна більшість громадян підтримує угоду про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, виступає за українську мову як єдину державну.

Моніторинг громадської думки, проведений Інститутом соціології НАН України, показав, що питома вага українців, які позитивно ставилися до входу нашої країни в НАТО, зменшилася з 24,9% у 2000 до 14,4% – у 2013 рр.²⁴ Утім після вторгнення Росії ситуація змінилася. Опитавши 6–13 листопада 2014 р. 2000 респондентів у всіх областях України (за винятком Криму) фахівці соціологічної групи «Рейтинг» виявили, що за вступ до Північноатлантичного альянсу висловився 51%, 25% були проти й не змогли визначитися 24%²⁵. Отже половина громадян бажала, щоб Україна стала членом НАТО. П.Порошенко відзначив, що кількість прихильників такого вибору нашої країни досягла рекордних показників, але вказав: «Це питання залишається єдиним із так званих складних тем, в якому в кількох областях все ще зберігається рівна кількість полярних думок»²⁶.

На засіданні парламенту 27 листопада 2014 р. керівник держави повідомив, що до нього надійшло подання за підписом очільників фракцій коаліції про призначення на посаду голови уряду А.Яценюка. Верховна Рада підтримала це кадрове рішення голосами 341 депутата.

Парламентські вибори в Україні викликали інтерес за кордоном. Показова неоднозначна оцінка їх результатів розрахованою на інтелектуального читача американською газетою «The National Interest». Журналісти видання наголошували, що майже три чверті місць у Верховній Раді дісталися проєвропейським партіям. Це означало, що громадяни України схвалили курс урядової

²³ Там само. – 2014. – 27 листопада.

²⁴ Українське суспільство 1992–2013... – С.467.

²⁵ Див.: Сегодня (Київ). – 2014. – 28 ноября.

²⁶ Цит. за: Голос України. – 2014. – 28 листопада.

коаліції, від імені якої президент П.Порошенко підписав 21 березня 2014 р. у Брюсселі політичну частину угоди про асоціацію з Євросоюзом, а 27 червня – її економічні розділи. Водночас газета підкреслила поглиблення розколу між проєвропейськими заходом і центром та переважно проросійськими півднем та сходом країни. Справді, незважаючи на брутальну агресію Росії, Євразійський союз усе ще – пріоритет для багатьох. Результати опитування, здійсненого у жовтні 2014 р., показали, що курс на асоціацію з ЄС підтримали 64%, нато-мість на входженні до його російської антитези наполягали 14% громадян, не визначилися 22% респондентів²⁷.

Коаліція у складі п'яти політсил упродовж тривалого часу розробляла план спільних дій на 2015-й і наступні роки. 21 листопада 2014 р. коаліційну угоду було узгоджено. Документ передбачав здійснення глибоких перетворень у всіх сферах суспільно-політичного й соціально-економічного життя.

Перший рік президентських повноважень П.Порошенка

У своїй передвиборчій програмі «Жити по-новому!» кандидат у президенти П.Порошенко сформулював два ключових завдання: досягнути міцного миру та здійснити системні реформи. На початку червня 2015 р., коли спливав перший рік його повноважень, він виступив у парламенті, як того вимагала Конституція, зі щорічним посланням про внутрішнє й зовнішнє становище країни.

Програма «Жити по-новому!» мала чотири підрозділи: «Жити вільно!», «Жити безбідно!», «Жити чесно!», «Жити безпечно!». За рік стало зрозуміло, що Україна й в умовах війни залишилася демократичною державою. Функціонують телеканали та інші засоби масової інформації, які критично налаштовані щодо інститутів влади і відповідальних осіб у них. Гарантовані Конституцією права людини зберігаються повною мірою. Проте життя не стало ані безпечним, ані чесним, а життєвий рівень громадян навіть почав стрімко знижуватися. Обидва ключових завдання не було реалізовано, хоча намітилася тенденція до їх виконання в найближчому або більш віддаленому майбутньому.

Поточна ситуація позначилася на результатах бліц-опитувань, здійснених у середині 2015 р. різними соціологічними службами. Як повідомила компанія «TNS On-line Track», 31% опитаних громадян вважали дії влади в напрямі стабілізації ситуації абсолютно незадовільними, а 28% – радше незадовільними, 37% були переконаними, що влада досягла певних результатів, але не в повному обсязі, і тільки 1% – абсолютно задоволені діями влади. Виділяючи президентську складову, опитувані громадяни виявилися менш критичними: 51% із них абсолютно або радше незадоволені діями президента, тобто половина, а не дві третини. Частка задоволених становила 17%²⁸.

Результати опитувань свідчать про незадоволення громадян станом справ у державі, про їх невпевненість у завтрашньому дні. Відчувається також запозичена з патерналістських радянських часів звичка покладатися в розв'язанні назрілих проблем не на себе, а на владу. Водночас у суспільстві з'явилося

²⁷ Див.: Сегодня. – 2014. – 14 ноября.

²⁸ Див.: День. – 2015. – 26 травня.

розуміння того, що Україна – парламентсько-президентська республіка, тобто повноваження її очільника обмежені. Існує також розуміння, що не все залежить від влади й навіть від суспільства, хоч воно, відповідаючи на дії зовнішнього ворога, із дивовижною швидкістю стає більш організованим, згуртованим. Українське суспільство справді почало жити по-новому.

Перед виступом П.Порошенка з посланням про внутрішнє та зовнішнє становище країни парламент затвердив представлений В.Гройсманом план законодавчого забезпечення реформ. Цей документ, над яким тривалий час працювали 89 народних депутатів у семи робочих групах, передбачав ухвалення 182 нових законів і понад 300 поправок до чинних нормативів²⁹.

У своєму зверненні до народних депутатів президент наголосив про головне досягнення: за рік, що минув, ми зберегли Україну. Лише за рік країна, яка впродовж двох десятиліть звикла до безтямної політики абсурдного пацифізму, створила реальні збройні сили, які звільнили від окупантів більшу частину Донбасу. У березні 2014 р. до виконання бойових завдань було готово трохи більше 5 тис. вояків, та й то, якби знайшли пальне, щоб доїхати до фронту. Нині в зоні АТО боронять країну понад 50 тис. бійців, а загальну чисельність військовослужбовців доведено до 250 тис.

Другим, не менш важливим досягненням, наголосив президент, стала відносна стабілізація фінансового становища країни. Україна напозичала за 2010–2013 рр. більше, ніж за всі роки незалежності, але в Державному казначействі в 2014 р. панував вакуум. Масштабна макрофінансова допомога з боку МВФ, міжнародних організацій, держав Євросоюзу, США, Японії та інших країн разом із непростими й дуже непопулярними рішеннями, які позначилися на матеріальному добробуті населення, дозволили уникнути дефолту, що багатьом експертам тоді здавалося неминучим.

Ключовими пріоритетами влади є демократизація й децентралізація. «Ми не просто зберегли Україну, – наголосив П.Порошенко. – Під час війни зберегли її демократичною, хоча на обмеження прав і свобод мали повне моральне і, до речі, юридичне право у вигляді закону про воєнний стан»³⁰.

Корумпованість держави й суспільства залишається найбільш гострою проблемою. Боротьба з корупцією була абсолютно незадовільною через те, що вона роз'їла весь державний апарат. Проте вже створюється Національне антикорупційне бюро, формується законодавча основа для його успішної діяльності, здійснюється люстрація правоохоронних органів. Уперше за прозорими правилами сформовано Вищу раду юстиції, що служитиме запорукою для рішучого оновлення суддівського корпусу. Важливим елементом антикорупційної стратегії стала демонополізація господарського життя. Адже монополії, що паразитують на державних структурах – економічна основа олігархії.

П.Порошенко підкреслив, що головна загроза національній безпеці – агресія Росії в усіх її формах, передусім воєнній, економічній та інформаційній. Східна ділянка українсько-російського кордону на великій протяжності не контролюється, унаслідок чого відбувається безперешкодне проникнення живої сили й

²⁹ Там само. – 5–6 червня.

³⁰ Голос України. – 2015. – 5 червня.

техніки з Росії на лінію фронту у зоні АТО, а у зворотному напрямі – відтік матеріальних ресурсів з окупованих територій. Активну участь у бойових діях, незважаючи на задеклароване мінськими угодами «перемир'я», бере 14 російських батальйонно-тактичних груп чисельністю понад 9 тис. військовослужбовців³¹.

Найбільшим досягненням П.Порошенка є згуртування країн Заходу в питанні допомоги Україні, яка веде нерівну боротьбу з агресором. Захід не відразу й не в повному масштабі усвідомив загрозу, що її несе путінська Росія світопорядку, встановленому Об'єднаними Націями у ході Другої світової війни. Під заохочення багатьох політиків і політологів про властиві ХХІ ст. норми поведінки великих держав на світовій арені Північноатлантичний альянс почав втрачати здатність адекватно реагувати на зовнішні загрози. Країни-члени НАТО зменшували асигнування на оборонні потреби. Громадськість виявляла дедалі меншу готовність бути втягнутою у воєнний конфлікт із країною-агресором згідно зі ст. 5 договору про спільну оборону, якби країна-союзник зазнала нападу. Навесні 2015 р. американський дослідницький інститут «Pew Research Center» здійснив у восьми країнах НАТО телефонне опитування. Респонденти мали відповісти, чи бажають вони, щоб їхня країна захистила союзника по блоку, або ж воліють утриматися від виконання зобов'язань. Запитання не було абстрактним, опитувані знали, що держава-агресор із другим за величиною ракетно-ядерним потенціалом напала на Україну та загрожує країнам Балтії й колишньої «ялтинської Європи», які стали членами Північноатлантичного альянсу. Опитування дало такі результати³²:

	Так, треба захистити союзника	Ні, треба утриматися від захисту
США	56%	37%
Канада	53%	36%
Великобританія	49%	37%
Польща	48%	34%
Іспанія	48%	47%
Франція	47%	53%
Італія	40%	51%
ФРН	38%	58%
У середньому	48%	42%

Як бачимо, більше половини опитаних громадян у провідних країнах Євросоюзу воліли б утриматися від допомоги союзникам. А втручання збройними силами НАТО в українські справи взагалі виключене. Чи означає це, що «руський мир» поглине Україну? Адже наш військовий потенціал не йде в жодне порівняння з російським. Тим більше, що путінська п'ята колона роками знищувала українську армію.

Сучасна Росія мало схожа на СРСР, який був самодостатньою країною, однією з двох світових наддержав. Майже всі свої потреби російська економіка

³¹ Голос України. – 2015. – 5 червня.

³² Див.: Український тиждень (Київ). – 2015. – 10 червня.

задовольняє за рахунок імпорту, експортуючи натомість корисні копалини. Золотовалютні нагромадження В.Путін та його оточення або привласнювали, або витрачали на військові потреби. Економічна ізоляція припинить потік валютних ресурсів і, відповідно, сучасної продукції, високих технологій із країн Заходу, а без них російська економіка довго не проіснує. Розуміючи це, Кремль невтомно запевняє світ, що в Україні точиться «громадянська війна», триває «внутрішній конфлікт», у чому Росія участі не бере.

Економічні санкції, запроваджені Євросоюзом і США після анексії Криму та з огляду на війну на сході України, доволі ефективні. Однак вони негативно впливають й на економіку країн Заходу. Тому в Європі лунають голоси на користь припинення санкцій. Проте агресора треба зупиняти. Україна не є кінцевою метою для В.Путіна, так само, як Чехословаччина не була кінцевою метою для А.Гітлера. Імперіалісти взагалі не мають кінцевої мети, тим більше, що тепер у них є ядерна «кнопка». Україна або вистійть із допомогою Заходу, або буде окупована та перетвориться на такий самий густо насичений зброєю плацдарм, яким була у другій половині 1980-х рр. Тоді на території УРСР дислокувалося три загальновійськових, дві танкових, чотири повітряних, а також армії протиповітряної оборони й ракетна із сукупним особовим складом 780 тис. військовослужбовців. Згідно з радянською військовою доктриною, ця армада мала зламати оборону НАТО та вийти на узбережжя Ла-Маншу за два тижні після початку ймовірної війни³³.

Політики і громадськість країн Заходу сподівалися, що держави, котрі виникли після розпаду СРСР, розвиватимуться в демократичному напрямі. Однак сталося так, що в найбільшій із них відбулася регенерація диктаторського режиму на іншій, але також імперіалістичній ідеологічній основі. Виникла серйозна загроза для існування й розвитку євроатлантичної цивілізації. Україна опинилася на передньому плані боротьби з російським імперіалізмом. Не можна сумніватися в тому, що героїчні дії нашої відроджуваної армії, потужний волонтерський рух і підтримка вільного світу забезпечать українському народові успіх у його боротьбі за свободу й незалежність.

³³ Литвин В. Україна: утвердження незалежної і суверенної держави (1991–2004). – К., 2005. – С.14.

In this article reviewed the social-political and social-economic situation of Ukraine during last six years. The main attention is paid to the Euromaidan that turned into the Revolution of Dignity, the occupation and annexation of the Crimean peninsula by Russian Federation, Russian aggression in the Eastern Ukraine.

Keywords: *paternalism, dictatorship, corruption, lifetime, health, social protection, prosperity, Euromaidan, Revolution of Dignity, annexation of Crimea, hybrid war in the East, anti-terrorist operation, Ukraine-European Union Association Agreement, parliamentary coalition, reform program.*

